
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂԻՆ
(Անկախության 90-ամյակի առթիվ)

ԱՐԱՐԱՏ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

Առաջին աշխարհամարտը և 1917 թ. ռուսական հեղափոխություններն արմատական տեղաշարժեր ու փոփոխություններ առաջացրին ինչպես ամբողջ կայսրության, այնպես էլ Անդրկովկասի ու Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Երբեմնի հզոր Ռուսական կայսրության հիմքերը թուլացան: Տեղի ունեցավ ազգային ինքնագիտակցության աճ: Բուռն վերելք ապրեց նաև հայ ազգային կյանքը: Այս առնչությամբ սոցիալ-դեմոկրատ (մենչևիկ) Գ. Ղարաջյանը գրում էր, որ երկրամասում ազգային գործուն ավելի ուժեղ թափով արտահայտվեց, քան սոցիալականը¹:

Կարելի է ասել, որ Փետրվարյան հեղափոխության հաղթանակով, հայ ժողովրդի ու նրա քաղաքական ուժերի կամքից ու մտայնությունից անկախ, սկսվեց Հայաստանի անկախության անտեսանելի գործընթացը: Հայտնի է, որ մի քանի տասնամյակ շարունակ (Հայկական հարցի միջազգայնացումից ի վեր) հայ ժողովրդի և նրա քաղաքական շրջանների հիմնական ձգտումը Տաճկահայաստանի ազատագրումն էր սուլթանական բիրտ լծից, սակայն աշխարհավեր պատերազմն իր չարադետ հետևանքներով հանգեցրեց նրան, որ Ռուսահայաստանը կանգնեց ազատության և անկախության փաստի առաջ: «Անկասկած, – գրում է Հ. Իրազեկն իր հուշերում, – համաշխարհային առաջին պատերազմն և Ռուսական հեղափոխությունը եղան Հայաստանի ազատության ծնող մայրը»²:

Հետփետրվարյան շրջանում դասակարգային իշխանության մարմինների կողքին առաջացան նաև ազգային իշխանության ձևեր: Հայ հասարակական-քաղաքական կյանքում նշանակալի իրադարձություն եղավ 1917 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբերին բազմակուսակցական հիմունքներով արևելահայերի համագումարի (համախորհրդակցության) հրավիրումը: Քննելով օրախնդիր բազում հարցեր՝ համագումարը միաժամանակ առաջ քաշեց ազգային պետականության գաղափարը և անհրաժեշտության դեպքում դրան պատրաստ լինելու հրամայականը: Այդ կապակցությամբ համագումարն ընդունեց հետևյալ բանաձևը. «Ընդունելով ազգերի ինքնորոշման իրավունքը հայ ժողովուրդը պիտի ձգտի իրականացնել իր այդ իրավունքը պետականության հիմունքներով ու սկզբունքներով (ընդգծումը մերն է – Ա. Ն.), անդրկովկասյան ժողովուրդների դեմոկրատիա-

¹ Գ. Ղարաջյան և. Անդրկովկասի քաղաքական կյանքը 1918 թ., Թիֆլիս, 1919, էջ 16:

² Հ. Իրազեկ (Հակոբ Տեր - Հակոբյան). Մոտիկ անցյալից, Բեյրութ, 1956, էջ 3:

յի փոխադարձ համաձայնությամբ»³: Ստեղծվեց Հայոց (կենտրոնական) ազգային խորհուրդ, որը, որպես արևելահայ կյանքի գերագույն գործադիր մարմին, իր առաջին քայլերն սկսեց անել ազգային պետականության գաղափարի նյութականացման ուղղությամբ:

Հարկ է նշել, որ մինչ այդ հայերն իրենց կուսակցությունների հետ արտահայտվում էին ռուսական համապետականության օգտին՝ աշխատելով «իրենց ազգային ձգտումները հաշտեցնել համառուսական պետական շահերի հետ»⁴: Հետփետրվարյան շրջանում հայությանը մտահոգում էր երկու խնդիր՝ Ռուսաստանի օգնությամբ լուծել մեծապես հայաթափ եղած Թուրքահայաստանի հարցը և Անդրկովկասում անցկացնել վարչական վերաբաժանում ազգագրական սկզբունքով: Միաժամանակ հայ ազգային կուսակցությունները արտահայտվում էին Անդրկովկասի ու Հայաստանի լայն ինքնավարության օգտին՝ Ռուսաստանի դաշնային դեմոկրատական հանրապետության կազմում⁵: Հայ հասարակական-քաղաքական գրեթե բոլոր ուժերը ցուցաբերում էին ընդգծված ռուսական քաղաքական կողմնորոշում: Արևելահայությունը մեծ ձգտում ուներ բռնելու «ռուսական փեշից», «բայց այդ փեշը, Դ. Անանունի պատկերավոր բնորոշմամբ, հակառակ հայության բուռն փափագին՝ ինքը դուրս սողաց նրա ձեռքից»⁶:

1917 թ. հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո դրությունն ավելի բարդացավ: Կայսրության առանձին երկրամասեր, այդ թվում Անդրկովկասը, դուրս մնացին նորաստեղծ խորհրդային կառավարության (կենտրոնի) հսկողությունից: Կազմալուծված և անգործության մատնված ՕԶաԿում-ին փոխարինեց 1917 թ. նոյեմբերի 15-ին ստեղծված Անդրկովկասյան կոմիսարիատը՝ իբրև երկրամասի գործադիր իշխանություն, իսկ 1918 թ. փետրվարի 10-ին բացվեց նաև Անդրկովկասի խորհրդարանը (Սեյմը)՝ իբրև օրենսդիր մարմին: Երադարձությունների բերումով սկսվեց Անդրկովկասի աստիճանական մեկուսացումը Ռուսաստանից: Միաժամանակ Անդրկովկասի կոմիսարիատի և Սեյմի գոյության առաջին իսկ օրերից երևան եկան երկրամասի երեք գլխավոր ազգային հատվածների (վրացի, հայ, կովկասյան թուրք՝ ադրբեջանցի) ձգտումների ու շահերի ներհակությունները: Այն ավելի բացահայտ դրսևորվեց 1918 թ. սկզբներից թուրքական զորքերի հարձակման պայմաններում:

Ռուսական հեղափոխությունների հետևանքով քայքայվեց ռուսական բանակը, կազմալուծվեցին ռազմաճակատները, այդ թվում՝ Կովկասյանը: Օգտվելով նպաստավոր հանգամանքից և խախտելով 1917թ. դեկտեմբերի 5-ին ստորագրված թուրք-անդրկովկասյան զինադադարը՝ 1918 թ. հունվարի վերջին թուրքական զորքերն անցան լայնամասշտաբ հարձակման Կովկասյան ամբողջ ռազմաճակատում: Մեկ-երկու ամսում թուրքերը վերագրավեցին ողջ Արևմտյան Հա-

³ «Բանբեր Հայաստանի արխիվներին», 1992, թիվ 1-2, էջ 77:

⁴ Մ. Վ ր ա ց յ ա ն. Հայաստանի Հանրապետություն, Բեյրութ, 1958, էջ 18:

⁵ Մ. Հ ա կ ո բ ր յ ա ն. Հայաստանի անկախության ուղին (1917-1918 թթ.)- «Նորք», 1998, թիվ 2, էջ 64:

⁶ Դ. Ա ն ա ն ու ն. Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը (1901-1918), հ. 3, Վենետիկ, 1926, էջ 612:

յաստանը, իսկ գարնանը սկսեցին ներխուժել Անդրկովկաս ու Արևելյան Հայաստան: Օսմանյան զորքերին դիմակայող միակ իրական ուժը նոր ձևավորված Հայկական կորպուսն էր, որը, սակայն, միայնակ ի գործու չէր կասեցնել հակառակորդի առաջխաղացումը:

Անդրկովկասյան կոմիսարիատում և Սեյմում մեծամասնություն կազմող ազգային երկու (վրացի և կովկասյան թուրք) միավորների ներկայացուցիչները Թուրքիայի պարտադրանքով բռնեցին Անդրկովկասը Ռուսաստանից մեկուսացնելու, անջատելու և, ի վերջո, անկախացնելու ուղի: Ինչ վերաբերում է Անդրկովկասյան կառավարությունում և Սեյմում իր քաղաքական կշռով երրորդը համարվող Ն. Յ. Դաշնակցություն կուսակցության դիրքորոշմանը, ապա պետք է ասել, որ եթե 1917 թ. աշնանը համառուսական Սահմանադիր ժողովի ընտրությունների և Անդրկովկասյան կոմիսարիատի ձևավորման փուլում կուսակցությունը խոսում էր «ազգերի ինքնորոշման» պահանջի մասին⁷, ապա արդեն 1918 թ. հունվարի վերջից թուրք-անդրկովկասյան հրադադարի խախտման և թուրքական զորքերի կովկասյան ռազմաճակատի երկայնքով հարձակման պայմաններում Դաշնակցությունն այլևս աննպատակահարմար, անգամ վտանգավոր էր համարում ինքնորոշման սկզբունքով Անդրկովկասի ու Հայաստանի անջատումը Ռուսաստանից: Այս կապակցությամբ «Հորիզոն» պաշտոնաթերթն իր փետրվարյան խմբագրականներից մեկում զգուշացնում էր, որ «Անդրկովկասի անկախությունն առնվազն թեթևամտություն է և աններելի՝ քաղաքական պատասխանատու գործիչների համար»⁸: Անդրկովկասյան կառավարության հայ անդամները և Սեյմի հայ խմբակցության ներկայացուցիչները կտրուկ դեմ էին Անդրկովկասի, առավել ևս Հայաստանի անկախությանը: Այսպես, Ն. Քաջազունին Դաշնակցության խմբակցության անունից հանդես գալով Սեյմի նիստում (փետրվարի 15-ին) պնդում էր, որ Անդրկովկասը պետք է մնա Ռուսաստանյան դաշնակցային մեծ հանրապետության անբաժան մասը⁹:

Հայոց ազգային խորհուրդը, Սեյմի ՀՅԴ խմբակցությունը, մյուս քաղաքական ուժերը հետևողականորեն պաշտպանում էին Ռուսաստանի հետ դաշնային (ֆեդերատիվ) կապի գաղափարն այնքան ժամանակ, քանի դեռ դրսից Թուրքիան, իսկ ներսից վրաց և ադրբեջանական անջատողական ուժերը չէին դրել Անդրկովկասը Ռուսաստանից անջատելու և անկախանալու խնդիրը:

Արդյունք չտվեցին Տրապիզոնում ընթացող թուրք-անդրկովկասյան անջատ բանակցությունները: 1918 թ. մարտի 3-ի Բրեստ-Լիտովսկի կողոպտիչ պայմանագիրը հիասթափեցրեց Անդրկովկասյան իշխանություններին: Ջ. Ավալովի վկայությամբ Անդրկովկասի անջատմանը թափ հաղորդեցին Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրով Բաթումի և Կարսի հանձնումը թուրքերին¹⁰:

⁷ «Հորիզոն», 26. XI. 1917 (ի դեպ, այդ մտայնության թելադրանքով էր, որ հայ քաղաքական գործիչները կազմեցին «Թուրքահայաստանի ինքնորոշման մասին» դեկրետի նախագիծը):

⁸ «Հորիզոն», 25. II. 1918:

⁹ «Кавказское слово», 17. II. 1918.

¹⁰ Յ. А в а л о в. Независимость Грузии в международной политике 1918–1921 гг. (Воспоминания. Очерки). Париж, 1924, с. 12.

1918 թ. ապրիլի 9 (22)-ին Թուրքիայի պահանջով Անդրկովկասյան Սեյմը հռչակեց Անդրկովկասյան դաշնային դեմոկրատական հանրապետության անկախությունը: Թեև սկզբում հայերը բողոքեցին այդ ակտի դեմ (որովհետև նրանք ամենևին մտադիր չէին մեկուսանալու և կտրվելու Ռուսաստանից՝ ամենից առաջ հաշվի առնելով թուրքական ներխուժման վտանգը), սակայն հարևան (վրացի, ադրբեջանցի և այլն) ազգային միավորներից չմեկուսանալու նպատակով, ի վերջո, հավանություն տվեցին Անդրկովկասի անկախության փաստին: Այդպես վարվեցին Սեյմի ՀՅԴ խմբակցությունը, Հայոց Ազգային Ժողովի արտակարգ նիստը, ՀՅԴ Թիֆլիսի ներկայացուցչական ժողովը, սոցիալ-դեմոկրատ հայ մենշևիկները և այլք¹¹: Սեյմի հայ պատգամավորները՝ ի մասնավորի ՀՅԴ խմբակցությունը, փորձելով խուսափել մեկուսացումից, «դառնությամբ հավանություն տվեցին Անդրկովկասի անկախությանը», հակառակ պարագայում նոր կոտորածների ուրվականն ավելի առարկայական էր դառնալու¹²:

Անդրկովկասյան իշխանությունները հույս ունեին, որ երկրամասի անկախության հռչակումն իրավական հիմք կտա թուրքերի հետ խաղաղ բանակցություններ վերսկսելու և շուտափույթ հաշտություն կնքելու: Սակայն 1918 թ. մայիսի 11-ին Բաթումում սկսված թուրք-անդրկովկասյան հաշտության բանակցությունները դարձյալ արդյունք չտվեցին, քանի որ թուրքերը Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրից շատ ավելի կողոպտիչ պահանջներ ներկայացրին և թուրք-անդրկովկասյան բանակցությունները դարձյալ մտան փակուղի: Դրան զուգահեռ թուրքական զորքերը, թույլ դիմադրության հանդիպելով, շարժվում էին Անդրկովկասի խորքերը: Բանակցությունների ձախողումը մի կողմից, թուրքերի շարունակական հարձակումը մյուս կողմից և դրան ի պատասխան՝ երկրամասը պաշտպանելու անկարողությունը Անդրկովկասյան դաշնային հանրապետությանը կանգնեցրին քաղաքական ճգնաժամի առաջ:

Հիրավի, 1918 թ. գարնանը սուր հակասություններ էին առաջացել իրեն անկախ հռչակած Անդրկովկասյան դաշնային դեմոկրատական հանրապետության թե՛ կառավարության և թե՛ խորհրդարանի (Սեյմի) ներսում: Հիմնականում վրացի, հայ և կովկասյան թուրք ազգերի ներկայացուցիչներից բաղկացած Անդրկովկասյան դաշնային իշխանության մարմիններում առկա էին ազգային-տարածքային սուր վեճեր, քաղաքական իրարամերժ կողմնորոշումներ, միջկուսակցական հակամարտություններ և այլն: Նրանց միջև չկար միասնություն պատերազմի և խաղաղության հարցում: Եթե հայերը, մասամբ նաև վրացիները թուրքական զորքերին դիմադրելու, ինքնապաշտպանվելու փորձեր էին անում, ապա ադրբեջանցիները «աներկիմաստ, ուղղակի բացահայտ հայտարարում էին, որ իրենք չեն պատերազմի Թուրքիայի հետ»¹³: Քաղաքական կողմնորոշման առու-

¹¹ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919, с. 215; Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետ՝ ՀԱԱ), ֆ. 222, ց. 1, գ. 124, թթ. 25-33, «Հորիզոն», 11. V. 1918:

¹² Ռ. Հ ո վ հ ա ն ի ս յ ա ն. Հայաստանի Հանրապետություն, հ. 1, Երևան, 2005, էջ 28:

¹³ Յ. А в а л о в. Նշվ. աշխ., էջ 44:

մով, եթե հայերը կողմնորոշված էին դեպի Ռուսաստանը, Կովկասի մահմեդականությունը՝ միանշանակ դեպի Թուրքիա, ապա վրացիներն իրենց շահերի թելադրանքով հակվեցին դեպի Գերմանիա: Պատկերավոր ասած՝ 1918 թ. գարնանը երկրամասում ստեղծվել էր կռիվյան հայտնի առակի այն պատկերը, երբ Անդրկովկասյան դաշնային հանրապետության երեք ազգային միավորներից յուրաքանչյուրը «անդրկովկասյան սայլը» միաժամանակ քաշում էր իր ուղղությամբ: Այդ անհամաձայնությունների ու ազգային շահերի հակասությունների հետևանքով էր, որ Անդրկովկասն ի վիճակի չէր թե շատ դիմադրություն ցույց տալու թուրքական ներխուժմանը: Ալ. Խատիսյանի խոսքերով՝ թուրքանդրկովկասյան պատերազմը, ոչ թե պատերազմ էր, «Անդրկովկասի և Թուրքիո, այլ հայերու և թուրքերու միջև»¹⁴: Մրված տարածայնությունների պատճառով Անդրկովկասյան դաշնության փլուզումը դարձավ անխուսափելի: «Օր օրի վրա, – գրում է Ս. Վրացյանը, – սաստկանում էին հակամարտությունները կովկասյան ժողովուրդների միջև, որոնցից վրացիները գաղտնի, բայց տենդագին որոնում էին գերմանացիների հովանավորությունը, ադրբեջանցիները բռնել էին թուրքերի փեշից և քաշում էին դեպի Բաքու, որը այդ օրերին բոլշևիկների ձեռքն էր. հայերը մնացել էին մենակ և օրհասական կռիվ էին մղում մահ ու ավեր սփռելով առաջ շարժվող թուրքական զորքերի դեմ»¹⁵:

Ստեղծված պայմաններում առաջինը վրացիները սկսեցին ուղիներ փնտրել դուրս գալու ճանր կացությունից: Նրանք ոչ տրամադիր էին պատերազմել թուրքերի դեմ և ոչ էլ ի վիճակի էին: Դա ակներև դարձավ 1918 թ. ապրիլի 1-ին Բաթումի անկումից հետո: Դեռևս մարտի վերջերին Անդրկովկասի կառավարության վրաց հասվածք և քաղաքական շրջանները գաղտնի թե բացահայտ ուղիներ էին փնտրում գտնելու մի հովանավոր պետություն և նրա օգնությամբ դուրս գալու պատերազմական վիճակից: Եվ այդպիսի ամենահավանական պետությունը դարձավ Օսմանյան Թուրքիայի դաշնակից Կայզերական Գերմանիան: Ալ. Խատիսյանն իր հուշերում գրում է. «Տրապիզոնի խորհրդաժողովի վերջին օրերուն Տրապիզոն եկան երեք խորհրդավոր գերման սպաներ, որոնք այցելություն տվին Չխենկելիին: Վերջինս պաշտոնապես ոչինչ ըսավ պատվիրակության այդ այցելության մասին, բայց անպաշտոն կերպով հայտնեց ինձ, որ եկողները մասնավոր մարդիկ են, շահագրգռված Ջիատուրիի մանկանեզով»¹⁶:

Վրաց-գերմանական հարաբերություններն ավելի իրական հողի վրա դրվեցին արդեն մայիսի կեսերից, երբ Վրաստանի ու Անդրկովկասի ռազմաքաղաքական վիճակն ավելի էր բարդացել: Վրաց քաղաքական ղեկավարներն իրենց երկրի փրկության հույսը կապեցին Գերմանիայի օգնության հետ: Դա համընկնում էր նաև վերջինիս շահերին, քանի որ տնտեսական, հաղորդակցության միջոցների տեսակետից Վրաստանն ուներ գրավչություն, մի բան, որ պակասում էր Հայաստանում: Բաթումի խորհրդաժողովի մասնակից, խորհրդական Ջ. Ավալովը

¹⁴ Ալ. Խատիսյան. Հայաստանի Հանրապետության ծագումն ու զարգացումը, Բեյրութ, 1968, էջ 52:

¹⁵ Ս. Վրացյան. Հայաստանի Հանրապետություն, Բեյրութ, 1958, էջ 146:

¹⁶ Ալ. Խատիսյան. նշվ. աշխ., էջ 53:

հավաստում է, մայիսի 21-ին սկսեցին գաղտնի բանակցություններ, հանդիպումներ Գերմանիայի պատվիրակության և Թիֆլիսից Բաթում ժամանած Վրաստանի Ազգային խորհրդի նախագահ, Անդրկովկասի սոցիալ-դեմոկրատ (մենչևիկների) առաջնորդ Ն. Ժորդանիայի, Բաթումում գտնվող Ա. Չխենկելու և վրացի այլ պաշտոնատար անձանց միջև¹⁷: Ն. Ժորդանիան Գերմանիայի ներկայացուցիչներից (ֆոն Լոսով, կոմս Շուլենբուրգ, ֆոն Կրես) սկզբունքորեն երաշխիքներ ստացավ Վրաստանի անկախության և տարածքային ամբողջականության վերաբերյալ ու հաջորդ օրը՝ մայիսի 22-ին, վերադարձավ Թիֆլիս: Հետագա օրերին՝ մայիսի 23, 24, 25-ին, ևս շարունակվեցին վրաց-գերմանական անդրկովկասյան բանակցությունները, որոնք տվեցին իրենց պտուղները: Գեներալ ֆոն Լոսովը, փաստորեն, բանակցելով վրացիների հետ Վրաստանի անկախությունը պաշտպանելու երաշխիքով, մայիսի 25-ի երեկոյան Բաթումից նավով մեկնեց Փոթի, այնտեղից էլ՝ հայրենիք: Արդեն ծրագրվել էր, որ մայիսի 26-ին հռչակվելու էր Վրաստանի անկախությունը: Նախագծվեց մի ժամանակավոր համաձայնագիր, որը, պայմանավորվածության համաձայն, ստորագրվեց մայիսի 28-ին Փոթիում արդեն նորանկախ Վրաստանի վարչապետ Ն. Ռամիշվիլու և գեներալ ֆոն Լոսովի միջև¹⁸: Միաժամանակ կնքվեցին տնտեսական բնույթի մի շարք փաստաթղթեր: Վրաստանը ստանում էր անկախության և անվտանգության երաշխիք՝ Գերմանիայի հովանու ներքո, բացի այդ՝ Վրաստանը ճանաչում էր Բրեստի պայմանագրի պայմանները, իսկ դրա դիմաց Գերմանիան իրավունք էր ստանում օգտվելու վրացական երկաթուղիներից, նավահանգիստներից, այլ ենթակառուցվածքներից, հանքահումքային ռեսուրսներից¹⁹:

Հավաստի տվյալներ կան, որ դեռ Վրաստանի անկախության հռչակման նախօրյակին՝ մայիսի 25-ին, Սեյմի սոցիալ-դեմոկրատական խմբակցության խոսնակ Բ. Ծերեթելին մահմեդական (ադրբեջանական) խմբակցության ղեկավարներին տեղեկացրել էր Վրաստանի անկախանալու մասին: Դրանից հետո մահմեդականները ևս ձեռնամուխ են լինում Ադրբեջանի անկախացման գործընթացին, բնականաբար, ստանալով Թուրքիայի հովանավորությունը²⁰:

Անել վիճակում են հայտնվում Բաթումի հայ պատվիրակները: Հայոց Ազգային խորհրդի գիտությամբ որոշում են վրացիների օրինակով ապավինել գերմանացիների հովանավորությանը: Սակայն ֆոն Լոսովը հայտնում է, որ թուրքերն իրենց չեն լսում և հայերին խորհուրդ է տալիս պատվիրակություն ուղարկել Գերմանիա:

Այսպիսով, մայիսի 26-ի առավոտյան և՛ քաղաքական, և՛ գործնական-փաստաթղթային առումներով նախապատրաստվել էր Վրաստանի անկախության հռչակումը: Ինքնին հասկանալի է, որ Վրաստանի անկախությունը նշանակում էր Անդրկովկասյան դաշնային հանրապետության քայքայում:

¹⁷ З. А в а л о в. Նշվ. Աշխ., էջ 56:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 63, 65, Ռ. Հ ն վ հ ա ն ն ի ո յ ա ն. նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 32:

¹⁹ Г. В. П и п и я. Политика Германии в Закавказье в 1918 году. Сборник документов. Тбилиси, 1971, с. 14–15, 34–41, 75–99 и др.

²⁰ Ռ. Հ ն վ հ ա ն ն ի ո յ ա ն. նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 31:

1918 թ. մայիսի 26-ի կեսօրին (ժամը 3-ին) գումարվեց Անդրկովկասյան Սեյմի վերջին նիստը: Սոցիալ-դեմոկրատ խմբակցությունը (ղեկ. Բ. Ծերեթելի) առաջարկ մտցրեց Սեյմի արձակման և Անդրկովկասյան դաշնային հանրապետության կազմալուծման մասին: Սեյմը ձայների ճնշող մեծամասնությամբ ընդունեց հետևյալ բանաձևը. «Պատերազմի ու խաղաղության հարցում Անդրկովկասյան դաշնային հանրապետություն կազմող ժողովուրդների միջև ծագած արմատական տարաձայնությունների պատճառով Սեյմը հայտարարում է Անդրկովկասի Հանրապետությունը լուծարված և վայր է դնում իր լիազորությունները»²¹:

Նույն օրը՝ ժամը 5-ին, նույն դահլիճում վրաց Ազգային խորհուրդը՝ Ն. Ժորդանիայի նախագահությամբ, նախապես ստանալով Գերմանիայի հովանավորությունը, մեծ հանդիսավորությամբ Վրաստանը հռչակեց անկախ: Վրաստանի անկախության հռչակումից անակնկալի գալով, պատմական այդ նույն օրը՝ մայիսի 26-ի երեկոյան գումարվեց նաև Հայոց Ազգային խորհրդի նիստ, որում, չնայած վրաց մենշևիկների դեմ ուղղված բողոքներին ու դժգոհություններին, այնուամենայնիվ, վերաբերմունք ցույց տալով Վրաստանի անկախությանը, այն ընդունվեց որպես կատարված փաստ: Միաժամանակ Ազգային խորհուրդն իր վրա վերցրեց հայկական շրջանների նկատմամբ ժամանակավոր կառավարության ֆունկցիաները²²:

Հաջորդ օրը՝ մայիսի 27-ին (ըստ Ս. Վրացյանի՝ մայիսի 26-ին), ՀՅԴ Թիֆլիսի ներկայացուցչական ժողովի և թաղային կոմիտեների անդամների համատեղարտակարգ նիստում, լսելով ներկա պահի, Սեյմի արձակման և Վրաստանի անկախության հայտարարության մասին հարցերը, ընդունվեց հետևյալ բանաձևը. «Ի նկատի առնելով այն, որ Անդրկովկասյան սեյմի ինքնացումից և Վրաստանի՝ անկախություն հայտարարելուց հետո լուծվելու է Անդրկովկասյան կառավարությունը, և հայ ժողովուրդը մնալու է բախտի բերմունքին՝ ներկայացուցչական ժողովը գտնում է անհրաժեշտ, որ Հայոց Ազգային խորհուրդը, ուժեղացնելով իր կազմը, անցնի գործելու հայության կենտրոնում՝ ստանձնելով կառավարական ֆունկցիաներ՝ օժտած դիկտատորական իրավունքներով հայ կյանքի բոլոր երևույթների և գործերի նկատմամբ»²³: Այդ նշանակում է, որ ՀՅԴ-ն, որն մինչ այդ թե՛ իր ծրագրերով և թե՛ իր գործելակերպով արտահայտվում էր ռուսական համապետականության օգտին՝ բավարարվելով միայն Ռուսաստանի կազմում ինքնավարության պահանջով, այժմ Ռուսաստանում և Անդրկովկասում ծավալվող պատմաքաղաքական դեպքերի ու իրադարձությունների տրամաբանությամբ ինքնաբերաբար կանգնում է անկախ պետականության գաղափարի նյութականացման փաստի առաջ:

Այն բանից հետո, երբ մայիսի 27-ին մահմեդականների (աղբրեջանական) Ազգային խորհուրդը, հիմք ունենալով Անդրկովկաս ներխուժած իր ցեղակից Թուրքիայի անվերապահ աջակցությունն ու հովանավորությունը, հայտարարեց

²¹ Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919, с. 330.

²² ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 120, թթ. 36–37:

²³ «Հորիզոն», 29. V. 1918: Մ. Վրացյան և նշվ. աշխ., էջ 152:

Արևելակովկասյան մուսուլմանական հանրապետության (ԱԿՄՀ) անկախության մասին, որն, ի դեպ, հենց այդ ժամանակ թուրքերն առաջին անգամ կոչեցին «Ադրբեջան», Հայոց Ազգային խորհրդին այլ բան չէր մնում, քան կողմնորոշվել դեպի Հայաստանի անկախությունը: «Ընտրություն անելու տեղ չէր մնացել, – մտորում էր Հ. Քաջազունին ճակատագրական այդ օրերի մասին, – պատմությունը բերել կանգնեցրել էր մեզ մի որոշ գծի առջև. պետք է հանդգնություն ունենայինք անցնել վրայից, եթե չէինք ուզում խորտակվել: Պետք է տեր դառնայինք մեր հայրենիքին, ապա թե ոչ կկորցնեինք այն՝ գուցե անդառնալիորեն: Եթե տատանվեինք, եթե ուշացնեինք մեր հայտարարությունը, Հայաստանը կմնար *res nullius* (ոչ ոքի չպատկանող իր) ու իբրև այդպիսին բաժին կդառնար հարևաններին՝ թուրքերին, վրացիներին, ադրբեջանցիներին»²⁴:

Մայիսի 27-ի երեկոյան նիստում ստեղծված կազմության մասին հանգամանալի զեկուցում տվեցին Բաթումից նոր վերադարձած հայ պատվիրակներ Հ. Քաջազունին և Ալ. Խատիսյանը: Նրանք նույնպես ելքը տեսնում էին Հայաստանի անկախության հռչակման մեջ:

Անկախության խնդիրը քննարկվեց Ազգային խորհրդի մայիսի 28-ի նիստերում (առավոտյան և երեկոյան): Այդ օրը պետք է պատասխան տրվեր նաև Բաթումում մայիսի 26-ին թուրքերի կողմից Հայաստանին ներկայացրած վերջնագրին, քանի որ հաջորդ օրը լրանում էր դրա ժամկետը: Բուռն քննարկումներից հետո Հայոց ազգային խորհուրդը որոշեց ընդունել թուրքերի վերջնագիրը՝ Բաթում գործուղել նոր պատվիրակություն՝ Ալ. Խատիսյան, Հ. Քաջազունի, Մ. Պապաջանյան կազմով, տալով նրան անսահմանափակ լիազորություն՝ բանակցելու և Անկախ Հայաստանի անունից կնքելու հաշտություն: Մակայն անկախության պաշտոնական հայտարարության հարցը առայժմ հետաձգվեց, չնայած այդ օրը անկախության կողմնակիցները խորհրդում արդեն ունեին մեծամասնություն:

Հաջորդ օրը՝ մայիսի 29-ին, գումարվեց ՀՅԴ Արևելյան և Արևմտյան բյուրոներին, ՀՅԴ Թիֆլիսի ԿԿ-ի և Սեյմի ու Հայոց ազգային խորհրդի դաշնակցական ներկայացուցիչների միացյալ նիստը: Այստեղ մեկ անգամ ևս քննության առնվեց քաղաքական կազմությունը և որոշվեց Հայաստանը հայտարարել անկախ հանրապետություն: Միաժամանակ որոշվեց կազմել կառավարություն՝ միջկուսակցական սկզբունքով, ինչպես նաև Ազգային խորհուրդն ու նորակազմ կառավարությունը տեղափոխել Երևան, որը պետք է դառնար Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքը: Այդ նույն նիստում Հ. Քաջազունին առաջադրվեց կառավարության նախագահի (վարչապետի) թեկնածու²⁵:

Միայն դրանից հետո՝ մայիսի 30-ին, Հայոց ազգային խորհուրդը կատարեց վճռական քայլը՝ որոշեց հայտարարություն անել Հայաստանի անկախության մասին: Հանձնարարվեց Ն. Ադրայանին մշակել Հայաստանի անկախության պաշտոնական հայտարարագիրը (հռչակագիրը): Հռչակագրի տեքստն ընդուն-

²⁴ Հ. Ք ա ջ ա զ ու ն ի Ն. Յ. Դաշնակցությունը անելիք չունի այլևս, Երևան, 1994, էջ 23–24:

²⁵ Հ. Բ ո ա զ ե կ. նշվ. աշխ., էջ 35, Մ. Վ ը ա ց յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 153:

վեց Հայոց ազգային խորհրդի կողմից, իսկ մայիսի 31-ին այն լույս տեսավ մամուլում: Նրանում ասվում էր. «Անդրկովկասի քաղաքական ամբողջության լուծարումով և Վրաստանի ու Ադրբեջանի անկախության հռչակումով ստեղծված նոր կացության հանդեպ՝ Հայոց ազգային խորհուրդը իրեն հայտարարում է հայկական գավառների գերագույն և միակ իշխանություն: Որոշ ծանրակշիռ պատճառներով թողնելով մոտիկ օրերում կազմելու հայոց ազգային կառավարություն՝ Ազգային խորհուրդը ժամանակավորապես ստանձնում է կառավարական բոլոր ֆունկցիաները՝ հայկական գավառների քաղաքական և վարչական դեկր վարելու համար»²⁶:

Եվ քանի որ մայիսի 28-ին (երեքշաբթի) Հայոց ազգային խորհուրդը վճիռ կայացրեց Բաթում ուղարկել նոր պատվիրակություն և Անկախ Հայաստանի անունից բանակցել ու հաշտություն կնքել Թուրքիայի հետ, այդ իսկ պատճառով «Մայիսի 28-ը» հայոց պատմության մեջ մտավ որպես Հայաստանի անկախության օր: Իսկ երկու օր անց՝ մայիսի 30-ին, ընդունված հայտարարագիրը եկավ պաշտոնական ձևակերպում տալու այդ ակտին:

Հռչակագրում քաղաքական և հոգեբանական որոշակի գործոնների թելադրանքով թեև կոնկրետ չէր խոսվում անկախության մասին, սակայն դիվանագիտական մոտեցմամբ ձևակերպված այն միտքը, որ Հայոց Ազգային խորհուրդն իրեն հայտարարում է հայկական գավառների գերագույն և միակ իշխանությունը, դա ինքնըստինքյան նշանակում էր Հայաստանի անկախության հռչակում: Բացի այդ, հայտարարագրում հեռատեսորեն մատնանշվում է «հայկական գավառներ» հասկացությունը, որի տակ հասկացվում են Անդրկովկասի նահանգներում գտնվող հայաբնակ բոլոր գավառները, այդ թվում՝ Նախիջևանը, Ջանգեզուրը, Ղարաբաղը, Գանձակի հայկական շրջանները, Լոռին, Ջավախքը, թուրքական գորքերի կողմից ռազմակալված Երևանի նահանգի մի շարք գավառները և Կարսի մարզը «Հայկական գավառներ» անվան տակ տրամաբանորեն կարելի է ենթադրել, որ անգամ նկատի էր առնվում արևմտահայ գավառները:

Հարկ է նշել, որ մայիսի 28-ին Թիֆլիսում Արամյանցի տանը Հայաստանի անկախության մասին վճիռը կայացվել է խորհրդի անդամների բուռն քննարկումների և խոտվահույզ տրամադրությունների պայմաններում: Սակայն, ինչպես վկայում է Ալ. Խատիսյանը, Ազգային խորհուրդը ներկայացնող գրեթե բոլոր կուսակցությունների խմբակցությունները, ի վերջո, հանգեցին անկախության գաղափարին և «անկախության բանաձևը ընդունվեց Ազգային խորհրդի բոլոր կուսակցությունների համաձայնությամբ»²⁷: Մայիսյան այդ ծանր օրերին Հայոց Ազգային խորհուրդը ներկայացնող քաղաքական ուժերը հանդես եկան գրեթե միասնական, ինչը պայմանավորված էր արտաքին վտանգով ու առաջին հերթին թուրքական մահաբեր ներխուժմամբ: Կնշանակի՝ 1918 թ. մայիսին՝ ճակատագրական այդ իրադարձությունների ժամանակ, Ազգային խորհուրդը ներկայաց-

²⁶ ՀԱՍ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 120, թթ. 59-60, «Հորիզոն», 31. V. 1918, «Кавказское слово», 31. V. 1918.

²⁷ Ալ. Խատիսյան, նշվ. աշխ., էջ 84:

նող կուսակցությունները և անկուսակցական ներկայացուցիչները ցուցաբերել են ազգային համախմբման ու միասնության վառ օրինակ:

Իհարկե, Ազգային խորհրդի շատ անդամներ երկչոտ ու թերահավատ զգացումով էին համակված անկախության հանդեպ: Անկուսակցական և էսէռ անդամներից գատ` դաշնակցականներ Ա. Ահարոնյանը, Ռ. Տեր-Մինասյանը և Ա. Բաբայանը ևս տարակուսում էին անկախության խնդրում: Այդ մտավախությունը պետք է բացատրել 1918 թ. գարնանը, թուրքական աղետալի արշավանքի պայմաններում, հայ ժողովրդի համար ստեղծված քաղաքական չափազանց բարդ վիճակով, որի ժամանակ, ըստ Ս. Վրացյանի. «անկախությունը կարող էր ավելի ևս ծանրացնել կացությունը»²⁸: Սկզբում անկախության փաստը չընդունող գործիչներից Ա. Բաբայանն իր դիրքորոշումը հիմնավորում էր նրանով, որ «մնայով միանգամայն մենակ և շրջապատված թշնամիներով ու անբարյացակամ տարրերով, անկախության հայտարարությամբ մենք կարող էինք մեծապես վնասել մեր ժողովրդի ֆիզիկական անկայուն գոյությանը և նոր կոտորածների ու գրավումների տեղի տալ»²⁹: Անկախության հարցում առարկողները չունեին գործնական առաջարկ, բացի բողոք-դժգոհություններ արտահայտելուց: Հարկ է նշել, որ անկախության խնդրում չկար միասնություն նաև ՀՅԴ շարքերում: Օրինակ, ՀՅԴ Բաքվի կոմիտեն, որը շատ խնդիրներում համերաշխվում էր Ստ. Շահումյանի գլխավորած Բաքվի կոմունայի հետ, ոչ միայն դեմ արտահայտվեց անկախությանը, այլև այն որակեց որպես «հայ ժողովրդի կամքի» ոտնահարում³⁰: Անկախության խնդրում կար նաև հոգեբանական արգելք, որն ամենից առաջ նշանակում էր կտրվել Ռուսաստանից:

Եվ, իրոք, Հայոց ազգային խորհուրդը տարակուսում էր այդ հարցում և դրա համար կային լուրջ հիմնապատճառներ: Դեռևս թարմ էր 1,5 մլն հայերի կորստի հիշողությունը, թշնամու գորքը գտնվում էր Երևանի մոտերքում, և թույլ ու անօգնական Հայաստանի անկախության հոշակումը, առանց քաղաքական ծանրակշիռ դիրքորոշումների ու երաշխիքների, կարող էր լուրջ սպառնալիքի տակ դնել արևելահայության գոյությունը: Հակառակ հայերի` անկախության հարցում ամեննին չտատանվեցին վրացիները և ադրբեջանցիները: Նրանք չերկմտեցին այն պարզ պատճառով, որովհետև արդեն ունեին իրենց հովանավոր պետությունները` հանձինս Գերմանիայի և Թուրքիայի, իսկ Հայաստանը չունեի այդպիսին:

Հակառակ Հայոց ազգային խորհրդի անդամ կուսակցությունների` Ս. Դ. Հնչակյան կուսակցության անդրկովկասյան կենտրոնական վարչությունը բուռն կերպով բողոք արտահայտեց Հայաստանի անկախության հայտարարության կապակցությամբ: Այդ որոշումը համարվեց ոչ օրինական, իսկ Ազգային խորհուրդը` որպես ինքնակոչ մարմին, որն «ուզուրպացիա է կատարում հայ ժողովրդի ազատ իրավունքների դեմ»³¹:

²⁸ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 644, թ. 1:

²⁹ Ա. Բ ա բ ա լ յ ա ն. Էջեր Հայաստանի անկախության պատմությունից, Կահիրե, 1959, էջ 5-6:

³⁰ «Արև», 9. VI. 1918:

³¹ ՀԱԱ, ֆ. 4045, ց. 1, գ. 221, թ. 1:

Հայաստանի անկախության, թերևս, ամենաանհաշտ ընդդիմախոսը (հակա-ռակորդը) հայ կոմունիստ-բոլշևիկներն էին: Նրանք չէին պատկերացնում Հայաստանի անջատումը և գոյությունը առանց Խորհրդային Ռուսաստանի: Համայնավարների պատկերացմամբ՝ այնպես, ինչպես որքը չի կարող ապրել առանց խնամակալի, նույնպես և հայ ժողովուրդը չի կարող գոյատևել առանց Ռուսաստանի:

Անկախության հարցում առավել ակտիվ էին հայ սոցիալ-դեմոկրատ մենշևիկներ Ա. Երզնկյանը, Ս. Փիրումյանը, ովքեր հետևում էին իրենց ավագ գործընկեր վրաց մենշևիկներին: Բայց տեղին է հիշեցնել, որ մի երկու տարի անց արդեն բոլշևիկի պատմուճան հազած այդ նույն Ա. Երզնկյանը «Մայիսի 28-ը» համարում էր «հայ աշխատավորության ստրկացման օր»³²:

Ակներև է, որ եթե Հայոց ազգային խորհուրդը տվյալ պահին իրեն չհայտարարեր հայկական գավառների գերագույն իշխանություն, ապա, ինչպես վերը նշվեց, հայապատկան գավառները պարզապես բաժին կդառնային հարևան թուրքերին, ադրբեջանցիներին և վրացիներին: Հարկ է նկատել, որ այդպես էին վճռել նաև Կովկասի այն ժամանակվա փաստական տերերը՝ Գերմանիան և Թուրքիան: Եվ այս առնչությամբ միանգամայն հիմնադուրկ է Ա. Երզնկյանի և հետագայում նրան ձայնակցած շատ հեղինակների արտահայտած այն միտքը, թե մայիսի 28-ին Հայաստանի անկախացումը կատարվել է Թուրքիայի բռնի թելադրանքով³³: Այնինչ, փաստերը և դեպքերի ու իրադարձությունների տրամաբանությունը հուշում են, որ եթե խնդիրը թողնվեր Թուրքիային, ապա նա ոչ միայն Հայաստանը չէր «անկախացնի», այլև հնարավորության դեպքում, պանթուրքական ծրագրի համատեքստում, Անդրկովկասում ևս հայ չէր թողնի ու արևելահայոց հարցը կյուծեր արևմտահայոց նման: Այդ ժամանակ հարցականի տակ էր դրված ոչ միայն Հայաստանի քաղաքական միավորի ինքնուրույն գոյությունը, այլև բուն արևելահայության ֆիզիկական գոյությունը:

Այս առումով հետաքրքրությունից զուրկ չէ և այն, որ Հայաստանի ու հայ ժողովրդի հետագա ճակատագրի հարցում Թուրքիայի կառավարող շրջաններում գոյություն է ունեցել երկու հիմնական մոտեցում: Այդ մասին պատմում է Ալ. Խատիսյանն իր հուշերում: Դրանցից մեկը՝ առավել ծայրահեղ թևը, որը գլխավորում էր ռազմական նախարար Էնվեր փաշան, գտնում էր, որ հայերին պետք է հիմնովին բնաջնջել նաև Կովկասի մեջ և մեկընդմիջտ ազատվել Հայկական հարցից: Մյուս հոսանքը, որը պաշտպանում էր մեծ վեզիր (վարչապետ) Թալեաթ փաշան, գտնում էր, որ անհնար է հայերին լիովին ոչնչացնել, ուստի ավելի լավ է հայերին ինչ-որ չափով գոհացում տրվի, որովհետև, եթե «նույնիսկ 100 000 հայեր մնան աշխարհի երեսին, մեզի հանգիստ պիտի չտան երբեք»³⁴: Նրա կարծիքով, հայկական մի փոքր պետության գոյությունը կարող էր պատնեշ, «բու-

³² Ա. Երզնկյան. Աշխատավորության դատարանին, Թիֆլիս, 1927, էջ 50:

³³ Նույն տեղում, էջ 50-51, Ա. Դաբիսյան. Հայ ազատագրական շարժման օրերեն, Փարիզ, 1947, էջ 435, Մ. Սեբեդյան. Հայաստանի անկախության առթիվ, Գահիրե, 1950, էջ 9-10 և ուրիշներ:

³⁴ Ալ. Խատիսյան. նշվ. աշխ., էջ 89:

ֆեր» լինել Թուրքիայի և նրա դարավոր թշնամի Ռուսաստանի միջև, իսկ մյուս կողմից անկախ Հայաստանի գոյությունը միջազգային հանրության շրջանում կարող էր հայացք ձևավորել, որ դրանով լուծվել է Հայկական հարցն ու այլևս կարիք չկա դրսի միջամտության: Ընդ որում, այդ փոքրիկ Հայաստանը ստեղծվելու էր ոչ թե արևմտահայ հողի վրա, որը թուրքերն անվերապահորեն իրենցն էին համարում, այլ նախկին Ռուսական կայսրության տիրապետության տակ գտնվող արևելահայ մի հողակտորի վրա: Ի վերջո, այդ պայքարում ընդունվում է Թալեաթի տեսակետը:

Մակայն ստեղծված իրավիճակում անկախ Հայաստանի գոյությունը կարող էր և ժամանակավոր լինել, որովհետև դեպի Բաքու շտապող թուրքական զորքը մտադիր էր վերացնել հայկական պետությունը, չէր բացառվում նաև հայ ազգաբնակչությունը: Եվ պատահական չպետք է համարել Ստամբուլում լույս տեսնող իթթիհատական «Ենի գյուն» («Նոր օր») պաշտոնական թերթում զետեղված Անդրկովկասի այն քարտեզը, որում չկար Հայաստանը՝ իբրև ազգային-պետական միավոր³⁵: Նույն կերպ հայկական պետականության ստեղծման մտադրություն չունեն նաև Գերմանիան, որը, ինչպես հայտնի է, որոշակի պատասխանատվություն էր կրում հայ ժողովրդի ճակատագրի հարցում: Նա էլ խնդրի լուծումը տեսնում էր հայկական տարածքները (գավառները) Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև տարրալուծելու³⁶:

Կնշանակի Հայաստանի անկախության ակտը պատմական անհրաժեշտություն էր և ստեղծված պայմաններում չունեն այլընտրանք:

Այդ օրերին հայ ժողովուրդն ունեցավ իր երկրորդ Ավարայրը: Մայիսվերջյան հաղթական շաբաթը, փաստորեն, ծնեց Հայաստանի անկախությունը: Կարելի է վստահ ասել, որ անկախությունը ձեռք բերվեց ոչ թե Թիֆլիսում՝ Հայոց ազգային խորհրդի վախճանում ու հոգեմաշ նիստում, այլ Մարդարապատում, Բաշ-Ապարանում և Ղարաքիլիսայում: «Մայիսի 28-ի» բանաձևը իրավական վավերացում էր Հայաստանում մղվող մայիսյան հաղթական հերոսամարտերի:

«Մարդարապատի, Ղարաքիլիսեի և Բաշ-Ապարանի ճակատամարտերուն մեջ, գրում էր այդ մարտերի հերոսներից մեկը՝ Դրոն, – իր տարած անօրինակ հաղթանակներով՝ հայ ժողովուրդը տիրացավ ազատ և անկախ ապրելու անփոխարինելի բարիքին: Այդ ճակատամարտերն եղան պատճառ, որ տաճիկները հարկադրվեցին դաշինք կնքել հայերի հետ և ճանաչել Հայաստանի անկախությունը»³⁷:

1918 թ. մայիսի 28-ի պատմական որոշումից երկու շաբաթ անց՝ հունիսի 13-ին, նորընտիր վարչապետ Հ. Քաջագունին «դաշնակիցներին» և ընդհանրապես

³⁵ «Հորիզոն», 30. X. 1918:

³⁶ Armenia. Political and Ethnic Boundaries 1878–1948. London, Editor Anita L. P. Burdett, Archive Editions, 1998, p. 392.

³⁷ Դրո, Երևան, 1991, էջ 107–108:

ի լուր աշխարհի պաշտոնապես հայտարարություն արեց՝ Հայաստանի անկախության մասին³⁸:

Այսպիսով, հարյուրամյակների ընդմիջումից հետո կրկին վերականգնվեց հայոց անկախ պետականությունը: Հայաստանի անկախության հռչակումը, իրավամբ, շրջադարձ եղավ հայ ժողովրդի քաղաքական և հոգևոր-մշակութային կյանքում: Դրանով կարելի է ասել, որ փակվում է հայ ժողովրդի ողբերգական և հերոսական դրվագներով հարուստ նոր պատմության ժամանակաշրջանն ու սկսվում նորագույն՝ հայկական պետականությունների պատմության դարաշրջանը:

ПУТЬ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
(К 90-летию независимости)

ԱՐԱՐԱՏ ԱԿՕՊՅԱՆ

Р е з ю м е

Первая мировая война и русские революции 1917 г. привели к коренным изменениям и сдвигам в общественно-политической жизни Закавказья и Армении. Огромная Российская империя разрушилась и разделилась на части. В январе 1918 г., в результате нападения турецкой армии, события стали так развиваться, что Закавказье объявило свою независимость. Был создан Закавказский Комиссариат, затем – Закавказский Сейм. Но из-за острых внутренних противоречий это государственное объединение не оказалось жизнеспособным и развалилось. Возникли три независимые республики: Грузия (26 мая), Азербайджан (27 мая) и Армения (28 мая). После нескольких столетий армянский народ вновь восстановил свою независимость. Провозглашение независимости Армении стало поворотным пунктом в политической и культурной жизни армянского народа. С момента независимости начинается новейшая эпоха армянской государственности. В этом и заключается смысл даты – 28 мая.

THE WAY OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
(To the 90th anniversary of independence)

ԱՐԱՐԱՏ ԿԱԿՕԲՅԱՆ

S u m m a r y

The First World War and the Russian Revolutions of 1917 made fundamental changes in the social- political life of Transcaucasus and Armenia. The Great Russian Empire was destroyed and

³⁸ ՀՄՄ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 35, թ. 146:

divided into parts. In January of 1918, as a result of Turkish invasion, the events grew in such a way that Transcaucasus declared its independence. At first Transcaucasian commissariat, later – Transcaucasian Diet was formed. But because of the inner problems this state formation was destroyed. Three separate Republics developed: Georgia (May 26), Azerbaijan (May 27) and Armenia (May 28). So, after a long interval Armenians again re-established their independence. The declaration of independent Armenia was a turning-point in the political and cultural life of the Armenians. After it a new historical epoch began in the state system of Armenia. So the 28th of May includes the meaning of Independence.